

Марко Шкорић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

УДК: 316.423.3: 316.012
Прегледни рад.
Примљен: 19. 09. 2014.

Алексеј Кишјухас
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

РАЗВОЈ И МЕТАТЕОРИЈА СОЦИОЛОГИЈЕ РЕВОЛУЦИЈА

У раду се представља развој социологије револуција, уз нагласак на теоријама које су настајале до средине 20. века, као и метаитеорија револуција, односно проблем поделе различитих теорија револуција и вписивања овом друштвеном феномену. Представљена је и историја и пропосоциологија изучавања револуција, од најзначајнијих античких, ренесансних и просветитељских филозофа, све до Токвила и Маркса. Затим је представљена прва фаза академског изучавања револуција, названа природном историјом револуција. На крају се анализирају теорије из 1950-их и 1960-их година, а које укључују теорије о релативној дејивацији (психолошке теорије), о колективној акцији (функционалистичке теорије), као и теорије модернизације у контексту револуција.

Кључне речи: *друштвене и политичке револуције, социологија револуција, метаитеорија револуција.*

Социологија револуција и нека концептуална разјашњења

Револуција је наш пример, изнад свих других, друштвене динамике у контрасту са компаративном статиком, процес нагле, драматичне друштвене промене. [Collins, 2001: 171]

Термин “револуција” некад је подразумевао општу идеју о политичком преврату, да би касније добио стручно значење које се односи на рапидну и фундаменталну трансформацију државе и друштвене структуре коју прати масовна побуна “одоздо”.¹ Пре Француске револуције компаративне политичке студије

¹ Историје “одоздо” и “одозго” као дистинкција потичу од Жоржа Лефевра, коју су касније популаризовали нарочито британски марксистички историчари. Историја одоздо је опис историјских догађаја из перспективе обичних људи (неретко и из угла сиромашних и/или дискриминисаних), док се историја одозго односи на перспективу политичких и сличних лидера.

наглашавале су готово константни конфликт између елита и масе, који је подразумевао да моћ “револвира” од једне групе владара до друге. Након овог чувеног догађаја термин добија ново значење, као радикално свргавање друштвеног и политичког поретка. У суштини, не постоји општеприхваћена дефиниција као што не постоји ни слагање међу теоретичарима о њиховим узроцима јер је евидентно да постоје бројне могуће детерминанте револуција. Пре осврта на фазе кроз које је прошла социологија револуција потребно је разјаснити још неколико термина и проширити историјски контекст.

Пре 17. века реч “револуција” није се користила у политичком контексту, већ првенствено за циркуларно кретање планета. Тада полако почиње да добија политичко значење, иако се задржава идеја циркуларности, тако да постаје синоним за циклус промена у држави (Zagorin, 1973). Прва побуна у модерном добу која би се могла назвати револуцијом јесте Енглеска револуција из 1688. године. Међутим, савременици су тај догађај желели да прикажи као рестаурацију, односно повратак на систем легалности који је нарушио (тиранин) Џејмс II. Дакле, из значења речи “револуција” крајем седамнаестог века одсутна је било каква повезаност са иновацијом и успостављањем новог поретка. Тек након Француске револуције реч добија значење које има и данас, а нарочито ју је касније марксизам повезао са идејама прогреса и свесног обликовања историје, што је наслеђе деветнаестог века. Постоје многи неспоразуми око терминологије, па и саме дефиниције револуције, а постоје аутори који су желели да замене овај термин термином “унутрашњи рат” и слично (Zagorin, 1973).

На основу дефиниције Теде Скочпол (Skocpol, 1979: 4) могу да се разликују *друштвене револуције* (Француска 1789., Мексико 1910., Русија 1917., Кина 1949., Куба 1958. и Иран 1979.) од *политичких револуција*, где се смењују они који поседују државну моћ преко партиципације масе, али без дубоких друштвених трансформација (Филипини 1986., пад диктатора Мобутуа у Заиру 1996., колапс Манчу династије у Кини 1911. и крај апартхејда у Јужној Африци 1994.).² С друге стране, друштвене револуције су поменути ретки историјски догађаји који трансформишу “државне организације, класне структуре и доминантне идеологије (Skocpol, 1979: 3) и подразумевају суштинске трансформације које прате и “класно засновани револти одоздо” (Skocpol, 1979: 4). Оне се разликују од других врста конфликта и трансформативних процеса пре свега због комбинације две коинциденције: “коинциденције друштвене структурне промене

² За приказе ових и осталих (револуционарних) догађаја који се помињу у раду види нпр. Page 1983; Selbin 1993/1999; Parker 2000; Parsa 2000; Eckstein and Wickham-Crowley 2003; Foran 2005; DeFronzo 2006.

не са класним преокретом; и коинциденције политичке са друштвеном трансформацијом” (Skocpol, 1979: 4).³

Масовна партиципација од стране револуционара која не успева да промени државно руководство или друштвену структуру класификује се као *неуспели њокушај револуције* (Ел Салвадор, Гватемала и Перу током осамдесетих година прошлог века и слично). Када моћ освоји армија или елита која тада произведе донекле изненађујуће радикалне друштвене трансформације у питању је *револуција одозго* (Меиџи рестаурација у Јапану 1868-73. године, Ататурк у Турској током двадесетих и тридесетих година прошлог века, Насер у Египту 1952. или револуционарне наоружане силе у Перуу између 1968. и 1975.).

Још два скупа случајева могу да се оквалификују као револуције. Један скуп се састоји од *антиколонијалних револуционарних њокрејиа* који су спровели релативно дубоке друштвене промене у Алжиру током педесетих година прошлог века, Анголи, Мозамбику и Зимбабвеу током седамдесетих, а ту спада и дугачка борба Вијетнама за независност, од 1945. до 1975. Главна разлика између ових случајева и класичних друштвених револуција јесте у томе што је помоћу њих дошло до свргавања колонијалне силе, а не унутрашњег режима. Ти покрети националног ослобођења не носе са собом толики степен друштвене трансформације да би се звали друштвеним револуцијама. Други скуп су *преокренуте револуције*, односно случајеви где су револуционари током друштвених револуција спровели процес друштвене трансформације, али нису могли да задрже моћ више од неколико година услед спољашње интервенције и/или унутрашњих дешавања. Примери су Иран 1951-1953, Гватемала 1944-1954, социјалистичка влада у Чилеу 1970-1973 итд. Ове типологије су битне због разликовања различитих феномена који се заједно могу груписати као револуције. Социолози обично говоре о мање од двадесет инстанци друштвених револуција, без обзира на то да ли су у питању антиколонијалне или преокренуте. Осим Француске, Русије и Источне Европе све су се догодиле у регијама тзв. трећег света – Латинској Америци (највећи број случајева), Африци, Азији и Средњем истоку (види нпр. Selbin, 1993/1999; DeFronzo, 2006).

Све до 1917. године Француска револуција је била главни извор емпиријских доказа о томе шта је револуција и како она изгледа, што значи да су теоре-

³ Масовна партиципација од стране револуционара која не успева да промени државно руководство или друштвену структуру класификује се као *неуспели њокушај револуције* (Ел Салвадор, Гватемала и Перу током осамдесетих година прошлог века и слично). Када моћ освоји армија или елита која тада произведе донекле изненађујуће радикалне друштвене трансформације у питању је *револуција одозго* (Меиџи рестаурација у Јапану 1868-73. године, Ататурк у Турској током двадесетих и тридесетих година прошлог века, Насер у Египту 1952. или револуционарне наоружане силе у Перуу између 1968. и 1975.).

тичари далеко мање пажње обрађали на друштвене конфликте мањег интензитета, а те године Руска револуција је са собом донела нове могућности за анализу и концептуализацију револуција, као што је то учинио и завршетак Првог светског рата. Не постоји у потпуности прихваћена дефиниција револуције јер неке инсистирају на томе да она мора да укључује велики део популације неког друштва, неке на томе да се само структурне промене изазване насиљем рачунају као револуција, а не само трансформација на илегални начин итд. (види нпр. Feierabend, Feierabend, and Nesvold, 1973). Дакле, у различитим дефиницијама налазили су се елементи који су у разним комбинацијама улазили у њихов састав. Неки од њих су и нелегално отимање националне политичке моћи, екстензивни трансфери власништва, радикално мењање државне управе, темељна промена у бројним институцијама, екстензивност народних мобилизација, присуство насиља, нове формулације легитимитета ауторитета, тврдње нових елита о радикалном прекиду са историјом, о достизању новог нивоа људског прогреса, свеприсутан осећај дубоке промене и слично.

Конечно, важно је рећи и да су догађаји из 1989. године у Источној и Централној Европи довели у питање теорије о настанку револуција, због чега аутори попут Баумана спекулишу о “револуцији у теорији револуција” (Bauman, 1994). Он примећује да су системске револуције постале релативно ретке, односно да је већина њих “само” пуке политичке природе, што значи да се након револуције мења само политички режим који је дисфункционалан у односу на нов социоекономски систем, тако да политичка револуција заправо “еманципује” систем од сопствених политичких ограничења. С друге стране, он истиче да су антикомунистичке револуције крајем прошлог века системског карактера јер је у њима “размонтиран” постојећи систем и конструисан је нови (Bauman, 1994: 16). За разлику од политичких револуција системске се не завршавају само свргавањем старих владара, већ је потребан друштвени инжењеринг великих размера који ствара нову друштвену структуру и који уништава “познату дистрибуцију привилегија и депривација” (Bauman, 1994: 18).

Зато се социологија револуција бави веома важним проблемима који упркос великом напретку у изучавању револуција нису до краја решени. Нека од питања на која још увек не постоје дефинитивни одговори јесу о начину на који се културна објашњења могу интегрисати са структурним, могућност интеграције индивидуалне акције са макроструктурним процесима, проблем посвећивања једнаке пажње револуционарној елити, мобилисаном народу и њиховој међусобној интеракцији, затим постоји проблем интегрисања објашњења револуције са другим врстама политичког конфликта и ту је свакако и питање унапређења компаративне методологије. На још општијем нивоу може се видети како су револуције одличан пример преко којег могу да се посматрају многа

битна питања макросоциологије, попут преплитања промене и трајности, садејство дуготрајних и краткотрајних процеса, однос локалних, националних и транснационалних процеса и нека врста колизије жеља за променом и жеља за очувањем *status quo*-а.

Метатеорија револуција

Да би се неко објашњење револуције сматрало за теорију о револуцији потребно је да буде каузално. Међутим, не постоји ни општеприхваћена подела теорија и није до краја јасно који све критеријуми могу да буду употребљени да би се оне међусобно разликовале на доследан начин (види Dunn, 1982 за становиште да је немогуће створити једну, али свеобухватну теорију револуција). Теорије је могуће груписати као да прате три основне линије размишљања (Ауа, 1979). Први је *модел сивољашњеј ајшјашјора*, који истиче да су револуције и слични догађаји последица делања субверзиваца који путем убеђивања или принуде наводе иначе незаинтересовано становништво на насиље. Други је *вулкански модел*, према којем грађанске побуне представљају периодичне ерупције социјално-психолошких напетости које међу људским групама кључају попут лаве у земљиној кори или водене паре у гејзиру. Трећи је *иолијички модел*, у којем насиље означава промену баланса моћи и борбу за хегемонију између оних који настоје да контролишу државу.

Основни проблеми са којима се суочава формулисање теорије револуција могу да буду разјашњени ако се размотре неке уобичајене идеје о томе зашто се револуције дешавају (Goldstone, 1982). Прво, распрострањено лаичко мишљење јесте да “беда рађа побуну”, односно да масе устају против угњетача када репресија постане неподношљива. Има одређене истине у том ставу, али то не може да објасни стварну појаву револуција, пошто је побуна само један од могућих путева које одабирају угњетени. Наиме, угњетене популације могу да буду исувише подељене и немоћне да би представљале стварну претњу, а њихово противљење може једноставно преузети облик наде за бољим животом. Проблем са оваквим објашњењем јесте и чињеница да су социјална беда и угњетавање били (све)присутни током историје, а револуције су релативно ретки друштвени феномени.

Друго популарно схватање односи се на ситуацију у којој се држава суочава са непремостивом акумулацијом потешкоћа. Када се неколико озбиљних проблема догоди заједно (краљевски банкрот, глад, сукоб са владајућом династијом, рат итд.) долази до слома државе, што отвара врата револуцији. Ни овај поглед није неистинит, али такође не може да објасни зашто и када се револуције дешавају. Велика царства попут Римског или царства Карла Великог

суочавала су се са оваквим потешкоћама, али су почела да се руше по ивицама, а затим су се распала на делове којима су управљали “мањи” владари или су покорена од стране спољашњих непријатеља. Другим речима, она нису нестала нагло или експлозивно, због чега се поставља питање када притисци на власт воде у револуцију, а када на прости распад или страно освајање.

Трећи поглед истиче да се револуције дешавају када нове радикалне идеје покрену или “уздрмају” људе и њихово уобичајено прихватање сопствених животних околности (види и Roy, 1984: 498-503). Иако су и те идеје значајне, зато што се велике револуције обично воде у име неких радикалних идеја, неопходно је одговорити на питање шта узрокује појаву тих идеја и води људе у побуну. Многи идеали о бољем и праведнијем свету имали су облик религијских покрета фокусираних на бољи живот после смрти, док су идеје о демократском и републиканском уређењу биле актуелне и међу античким Грцима и Римљанима, али постају револуционарне тек два миленијума касније (Goldstone, 1982). Уз то, највећи број учесника у масовним друштвеним покретима попут револуција не дели исте идеје са лидерима тих покрета (Scott, 1979).

Дебате око узрока револуције прате и питања о томе ко заправо спроводи револуцију и зашто. Све до релативно недавно објашњење се заснивало на друштвеним класама и обично се истицала једна класа, као што је то радио Маркс који је наглашавао индустријске раднике или као што је касније то чинио Пејџ са сељацима (Paige, 1975). Новија истраживања наглашавају значај широких коалиција актера јер је потребно много друштвених сила како би се свргнула апсолутистичка монархија, неки диктатор или колонијална сила итд. Зато се данас често говори о мултикласној коалицији као релевантној, јер она сачињава “народ”. Ова алијанса је била значајна у читавом двадесетом веку у “великим” револуцијама, без обзира на то што проценат популације која је активно учествовала варира од случаја до случаја.

Веома је занимљиво питање због чега људи уопште одлучују да се укључе у револуције које су често врло опасне и темељно ремете и нарушавају свакодневну рутину. Поменуто је најчешће објашњење, да беда доводи до револта, односно да сиромаштво, опресија и експлоатација наводе људе да партиципирају у револуцијама. Да је сиромаштво главни и једини узрок било би више револуција у “трећем свету”. Исто важи и за експлоатацију која може да мобилише људе, али и не мора, односно није довољна сама по себи. Ерик Селбин (Selbin, 1997) је наглашавао колективна сећања, односно приче, фолклор, песме, митове и симболе који циркулишу у друштвима и који су о прошлом или тренутном отпору на опресију, док су Рид и Форан (Reed and Foran, 2002; Foran, 2008) развили концепт политичких култура опозиције на основу којег го-

воре о везама између проживљених и заједничких искустава о политичкој и економској опресији и о колективним сећањима о којима пише Селбин. Затим су препознате и емоције као битан фактор који утиче на учествовање у револуцијама (види Goodwin, Jasper and Polletta, 2001).

Много мање се писало о исходима револуција него о њиховим узроцима. Када се говори о позитивним исходима револуција, Скочпол (Skocpol, 1979) наглашава да су велике револуције биле успешне у смислу стварања снажније и централизоване државе која је била у стању да се надмеће економски са главним ривалима, што није пошло за руком предреволюционарним монархијама. Такође, многе револуције “трећег света” у прошлом веку довеле су до материјалног побољшања људи, макар на неко време, као што је био случај у Чилеу и Никарагви. Најдуготрајнија револуција икада је свакако Кубанска и она је са собом донела огромна побољшања по многим показатељима (запослености, животном веку, конзумацији меса, смањењу смртности итд.). Међутим, исто тако многе револуције су изневериле очекивања по питању људских слобода и права. Зато је врло важно питање односа између економских добитака и политичких права након револуција, јер ниједна досадашња није успела да обезбеди и једно и друго (Fagan, 2009).

Могуће је да је узрок тог неуспеха притисак који је постојао од стране спољашњих непријатеља у револуционарним друштвима и био је потпомогнут фрагментацијом широких коалиција које су неопходне да би се револуција одиграла. Те коалиције су се након успеха обично распадале на компетитивне фракције, што не чуди с обзиром на различите интересе и политичке културе које разноврсне групе имају. Тај процес сужава простор за демократску партиципацију јер једна фракција обично стиче више моћи. Кад се томе дода страна интервенција или ратови који настају након преузимања моћи долази до веће концентрације моћи у држави и војсци и она се користи како би се оправдало ограничавање друштвене и политичке правде. Зато се економски напредак теже остварује у већ сиромашним и зависним државама у којима се највећи број револуција и догађа (Fagan and Goodwin, 1993).

Из свих наведених разлога неопходно је бити веома опрезан при метатеоријској диференцијацији различитих “фаза” или “генерација” у изучавању револуција. Многе савремене дебате између различитих приступа или школа у изучавању револуција постоје и опстају зато што аутори различитих књига и радова не спецификују прецизно које аспекте процеса револуције покушавају да разјасне својим приступом (Wickham-Crowley, 1997). Пре него што одлучимо да су различити теоријски приступи супротстављени морамо да видимо да ли они заиста покушавају да објасне исти скуп револуционарних фено-

мена, али на различите начине, или се баве сасвим другачијим питањима и проблемима у вези са револуцијама. С тим у вези, Викам-Краули разликује четири кључна питања којима се баве теорије револуција, иако се ниједна од њих не бави свим наведним питањима. (1) Који су извори незадовољства у популацији (за разлику од “не-незадовољних” група у другим временима и местима)? (2) Шта чини (под)групе у популацији активно побуњеничким (или не)? (3) У којим друштвима се дешавају успешне друштвене револуције, а у којим не? (4) Шта може да објасни сличности и разлике у државним политикама и друштвеним променама након револуционарног освајања власти? (Wickham-Crowley, 1997: 44-45). На пример, када је реч о компаративним анализама *исхода* револуција (што је четврто питање), поједини аутори ће истицати да не постоји ниједна (релативно хомогена) генерација теоретичара која се бави(ла) овим проблемом (Zimmermann, 1990).

Теорије о револуцији биле су део политичке социологије и историографије и пре двадесетог века и најважнији теоретичари нису били активисти, већ припадници академске заједнице (нарочито у двадесетом веку), јер су активисти нудили баналне и неоригиналне теорије о револуцији које су се састојале углавном од “пророчанства” и пропаганде.⁴ Академске теорије о револуцији прошле су кроз три (или четири) раздобља од двадесетих година прошлог века.⁵ Ове школе теорија могу се пратити темпорално, односно мање или више сукцесивно, и на тај начин је најлакше уочити њихов развој. У суштини, све теорије наводе кратку листу довољних услова или експланаторних узрока и по том критеријуму могу да се поделе на неколико начина.

Након протосоциологије револуција прво су настале “природне историје”, које су објашњавале понављајуће секвенце сличних догађаја у “великим” револуцијама преко повода за које су стручњаци тврдили да мотивишу људе који их спроводе, али ти поводи и разлози нису генерализовани у облик каузалне теорије. Затим су се појавиле опште теорије које су револуционарно насиље објашњавале преко незадовољства, а онда и компаративно-историјске теорије које објашњавају друштвене и политичке револуције преко структурних услова др-

⁴ Није на одмет поменути Поперово разликовање између предвиђања и пророчанства у друштвеним наукама, односно профетски моменат историцизма који је посебно занимљив за покушаје предвиђања револуција и њихових исхода (Popper, 1948/1962).

⁵ Постоји много међусобно различитих навода о “школама” или “генерацијама” теорија и теоретичара револуције, од којих је можда најпознатија Голдстонова подела. Он је првобитно писао о три генерације (Goldstone, 1980), да би почетком 21. века спекулисао о настанку четврте генерације теоретичара револуције (Goldstone, 2001). Међутим, многи од аутора који “припадају” трећој генерацији сврставају се и у четврту, најчешће зато што модификују своје првобитне тврдње (Wickham-Crowley, 1997).

жаве и друштва. На крају се појављују теорије које инсистирају на улози актера, као и идеологије, културе и сличних фактора. Занимљиво је и да се теорије о револуцији које наглашавају структурне услове фокусирају на револуционарно преузимање државне моћи, а теорије које наглашавају мотивације актера револуцију виде као отворен процес друштвене трансформације.⁶

Протосоциологија револуција

Историја изучавања револуција и протосоциолошка фаза обухвата период од самих почетака филозофије, где су свакако најбитнији аутори Тукидид, Платон, Аристотел, Макијавели, Монтеѕкје, Берк, Токвил и Маркс (види нпр. Freeman, 1972). Мање познати аутори у историји мисли о друштву такође су писали о револуцијама на разне начине, а у питању су Салуст, Комин, Давила, де Рец, Харингтон и Кларендон. Дакле, теоретичари револуција у ужем смислу постоје од Француске револуције, али у ширем смислу корени сежу до антике и мислилаца који су је обично сматрали за најгору врсту рата.

На пример, Тукидид (с. 460-с. 395 п.н.е.) је револуционарне ситуације приписивао револуционарним покретима или заверама и оштро је критиковао оне који су се надали да ће те завере успети. Писао је и о револуционарној психологији и о утицајима класног рата на грчке полисе, а био је веома критички настројен према револуцији (Zagorin, 1973). Платон се такође слагао са Тукидидовим ставом и сматрао је да револуционарни успех првенствено зависи од слабе државне управе коју разарају фракције, док је Аристотел инсистирао на томе да ниједан режим није имун на револуције (види Goldstein, 2001). Под утицајем Тукидида стварао је и Гај Салуст Крисп (86-с. 35 п.н.е.). Њега су читали сви важни политички мислиоци (макар до Француске револуције), а за његову популарност вероватно је најзаслужнији Августин који га је често цитирао.⁷

Свакако најзначајнији политички мислилац у ренесанси био је Николо Макијавели (1469-1527), који се најчешће сматра и за оснивача модерне поли-

⁶ Постоје и много детаљније поделе теорија о револуцијама (види нпр. Gurr, 1973), али тада проблем постаје гомилање традиција: друштвена промена као узрок насиља и револуције, социјално-психолошке теорије, друштвено-структурне теорије, теорије о групном конфликту, групна диференцијација и конфликт и теорије о класном конфликту.

⁷ Салустови цитати могу се пронаћи и код Томе Аквинског, Марсилија Падованског, Томаса Мора, Макијавелија, Жана Бодена, Франсиса Бејкона, Томаса Хобса, Монтеѕкјеа, Русоа, Дејвида Хјума, Едмунда Берка, Адама Смита, Ничеа и других. Лок га није цитирао, али његова библиотека је садржала шест различитих издања Салустовог дела *Историје*, од којих су сачувани само фрагменти. Салуст је доста писао о политичким дешавањима, а нарочито је познат по опису реакције на Сулину владавину након диктаторове смрти (види нпр. Wood, 1995).

тичке науке. Његово дело *Владалац* отвара ново поглавље у развоју политичке мисли, а и он сам је био свестан да говори ствари које нико пре њега није говорио (Machiavelli, 1989). За разлику од Платона или Аристотела инсистирао је на томе да идеално друштво не сме да буде идеја-водиља за владаоце, а истовремено истиче да владалац никада не сме да се узда у срећу или да се препусти судбини, као и да је милитаризам ефикаснији од пацифизма. Макијавелијеви ставови често су интерпретирани као идеја да је у политици грешност ефикаснија од врлине, што је став који се понекад назива макијавелизмом. Међутим, он је заправо био незаинтересован за проблем добра или зла, врлине или греха, већ се бавио искључиво политичком ефикасношћу. Дакле, Макијавелијеву политичку теорију карактерише строги политички реализам и он ниједан свој аргумент не заснива на хришћанским или библијским основама (Machiavelli, 1989).

С друге стране, Макијавелијеве *Расправе* су дело либералнијег карактера у којем он истиче да свака добро организована и ефикасна политика мора да буде вођена истим духом виталности и да мора да формира органско јединство. Трајни Макијавелијев значај за политичку теорију, као и за разумевање друштвених побуна и револуција, огледа се у његовом инсистирању на анализи тога каква политика *јесће*, а не каква *треба* да буде. Истовремено, истицао је и значај новог метода политичке аргументације који је утемељен на емпијским доказима и на историјским изворима. Он истиче да је најилустративнији историјски период за бављење политичком теоријом био антички Рим у периоду републике, а вешто је користио и лично искуство у вези са разним политичким аферама и интригама (види Barthas, 2010).

Уз Макијавелија, неопходно је споменути и Филипа де Комина (1447-1511) и Енрика Катерина Давилу (1576-1631), који су такође писали политичке историје у макијавелистичком духу. Комин је називан и првим истински модерним писцем, био је дипломата, а помиње се и као први критички и филозофски историчар од класичних времена (види нпр. Gilmore, 1956). Његови *Мемоари* објављени су 1524. године и сматрају се изузетно важним историјским документом, првенствено зато што је писао о разним махинацијама у политици у којима је понекад и сам учествовао. Његов став према политици је прагматистички, а идеје су му за то време биле прогресивне и практичне. Психолошки описи понашања краљева били су далеко испред његовог времена и често подсећају на Макијавелија. Када је реч о Давили, он је такође био италијански историчар и дипломата, а упамћен је као писац историје грађанских ратова у Француској у којима је и сам учествовао. Дело је завршено око 1630.

године и штампано је у преко 200 издања, а најпознатије је оно које је објављено у Паризу 1644. године (види Thompson, 1995).⁸

Затим, о револуцијама је писао и Жан Франсоа Пол де Гонди, односно кардинал де Рец (1613-1679), веома угледан члан друштва који се током живота повезао са црквом на инсистирање своје породице јер није изгледао као војник – био је “низак, кратковид, ружан и чудан”. Пред крај живота написао је *Мемоаре* који покривају његов живот до 1655. и који су утицали на Александра Диму, а иза себе је оставио и дипломатске списе, испосвести и кореспонденцију (види нпр. Routledge, 1956). Под утицајем Макијавелија стварао је и енглески политички теоретичар Џејмс Харингтон (1611-1677), који је најпознатији по идејама о развоју утопијске републике, односно по делу *Комонвелџ Океана*, које је објављено 1656. године (види нпр. Wettergreen, 1988).⁹ Коначно, Едвард Хајд, први гроф од Кларендона (1609-1674) који је једно време био и неформални саветник краља, а био је и деда две (касније) енглеске монархије, написао је значајно дело *Историја побуњеништва и грађански ратови у Енглеској* (1717) (види нпр. Seaward, 2005).

Монтескје (1689-1755) је остао упамћен по концепту духа закона, по диференцијацији три форме владавине (монархије, републике и деспотије) од којих је свака утемељена на неком социјалном принципу, али и по утицајним и еloquentним текстовима против деспотија и деспотизма (види нпр. Montesquieu, 1748/1897). Међутим, он је био далеко од либералног погледа на свет који је често карактерисао француске филозофе осамнаестог века – поседовао је све конзервативне карактеристике земљопоседника и адвоката. Ипак, успео је да помири своје реформистичке и реакционарне ставове, инсистирајући на томе да жели поново да успостави старе слободе, а не да промовише нове. Једина револуција коју је он заговарао била је она која би Французе вратила у стање пре седамнаестог века. Стварна Француска револуција, која је донела право гласа и буржоазији и обичном народу, као и бројне иновације, била је далеко од нечега што је он заговарао, иако је ненамеравано утицао на догађаје 1789. године.

За Монтескјеа, значајан услов слободе јесте и мирноћа која настаје из безбедности, што се може постићи само тамо где устав ограничава акције државе

⁸ Енглески превод ове књиге је наручио лично Чарлс I (1600-1649), а Давила је остао упамћен и по томе што је Џон Адамс 1791. године објавио серију есеја и назвао их је *Дискурси о Давили*, у којима се првенствено бавио грађанским нередима, првенствено током Француске револуције (Thompson 1995).

⁹ То је дело и званично цензурирано од стране Кромвелла јер је било јасно да главни законодавац у књизи, Олфаус Мегалетор, заправо представља њега. Ипак, због тога што се Харингтон допао омиљеној Кромвелловој ћерци оно је објављено 1656. и било је веома популарно (и на крају је ипак посвећено Кромвелу).

и где сам закон гарантује права индивидуе. У његовим списима може се пронаћи идеја да људи покушавају да спроведу револуцију јер се надају успеху, а надају се јер мисле да је државна управа слаба, што је идеја класичне политичке социологије (као и Макијавелија). Својим (ограниченим) конзервативизмом значајно је утицао на ауторе попут Берка и Токвила, који су такође од изузетног значаја у историји друштвене мисли о револуцијама.

Берк (1729-1797) се најчешће помиње као оснивач модерног конзервативизма, а упамћен је по својој подршци Америчкој револуцији, као и по оштром противљењу Француској револуцији у делу *Размишљања о револуцији у Француској*, објављеном непосредно након овог догађаја (Burke, 1790/1951). Истицао је да је (Француска) револуција била проституција самог разума, а 1789. година губитак мере и израз неразумне воље која настоји да вештачки реконструише друштво на темељу апстракције као што су права човека. Иако је првобитно подржавао револуцију, догађаји у којима су масе марширале према Версају Берка су окренули против револуције и убрзо пише о Французима као о “архитектама разарања” који су у кратком року срушили сопствену монархију, цркву, племство, закон, војску, трговину, уметност и индустрију. На њихово место поставили су претеривања ирационалне, непринципијелне, пљачкашке, кржаве и тиранске демократије. Док је Енглеску (Славно) револуцију интерпретирао као повратак “наслеђу предака”, односно потврду древних закона монархије и националне традиције, сматрао је да је циљ Француске револуције био да успостави потпуно нови друштвени поредак заснован на лажној (рационалистичкој) филозофији, а заговарао је и рат Енглеске са француским револуционарима (види и Freeman, 1978).

Када је реч о Токвилу (1805-1859), он се родио у старој аристократској породици која је трпела последице Француске револуције (и једва је избегла погубљење на гиљотини, након чега бежи у Енглеску). Занимљиво је и да се Токвил неретко помиње као оснивач компаративно-историјске социологије, а своју проблематизацију револуција излаже у делу *Сџари режим и револуција* (Tocqueville, 1856/2011). Он је детаљно анализирао дезинтеграцију старог режима и трансформације које је донела Француска револуција, пре свега преко значаја конфликта између поретка и власништва предреволуционарне Француске са појавом нових друштвених класа, идејама слободе и једнакости итд. Бавио се и непомирљивим политичким и социјалним поделама међу елитама, предреволуционарном централизацијом државе и политичке моћи, као и финансијском кризом 1780-их година. У Француској је “непоправљиво” владао друштвени контекст неједнаких прилика, као и склоност француске администрације ка централизујућим и бирократским трендовима, што је трансформацију француског друштва у демократско друштво налик на америчко учинило немогућом (Tocqueville, 1835-

40/2010). Дакле, специфични узроци револуције и догађаја након ње били су у карактеру француског друштва, иако је Токвил излагао и општије и древније узроке ових феномена који леже у природи човека и власти (као нпр. завист, похлепа, амбиције, али и љубав према слободи).

Покушавао је и да одговори на питање зашто се револуција, која се на одређени начин припремала на целом континенту, догодила баш у Француској. Сматрао је да није Француска револуција уништила децентрализоване француске институције (како је сматрала већина француских конзервативаца), већ да су до такве ситуације довели француски краљеви стварајући дворску бирократију и тако су долазили у конфликт са и даље снажним локалним аристократама. Другим речима, неефикасност француског режима, представљена сукобом између аутократског краља и паразитске аристократије, довела је до финансијске кризе и тек касније је изазвала масовни револт. Међутим, тврдио је и да политику не могу карактерисати истински радикални прекиди са прошлошћу, као и да су политичке иновације ограничене људском природом.

Наравно, нису сви теоретичари били контрареволуционари по теоријском убеђењу, а најпознатији припадници другачије струје мишљења били су Маркс и Енгелс. Марксова теоријска концептуализација револуција ове феномене је анализирао као производ класног конфликта, као што су и саме револуције биле класни конфликт (Marx and Engels, 1848/2007; Marx, 1852/2008; Draper, 1978/2011). Револуционарне друштвене промене интерпретиране су као притисак незадовољних (али и све доминантнијих) нижих класа на позиције моћи владајуће класе. Према Марксу и Енгелсу, цео процес карактерише и сукцесија доминантних идеологија, пошто идеолошка хегемонија пацификује константне класне напетости (Marx and Engels, 1846/1998). Маркс је себе и сматрао општим теоретичарем историје који слика еволуцију друштва као низ неминовних конфликта између надређених и подређених у систему стратификације.

Средиште Марксове теорије друштва чине односи у вези са контролом над средствима за производњу, инструментима силе и производњом културе. Они који поседују и контролишу средства за производњу могу концентрисати моћ међу собом и употребљавати симболе (посебно идеологије) за легитимизацију своје моћи и свог власништва. Контрола над овим снагама омогућава контролу над другима и они који контролишу средства за производњу контролишу и друштвену суперструктуру (политичку и културну моћ). То значи да контрола над производњом (и над моћи и симболима) увећава степен друштвене неједнакости.

Резултат таквог стања јесте да потчињени делови друштва увећавају сопствену свест о својим интересима, мобилишу се идеолошки и покушавају да слома контролу економских и политичких елита над производњом културних

симбола. Због тога се друштво поларизује на два потенцијално зараћена табора социјално подређених и надређених, а продубљивањем идеолошке мобилизације појављује се политичко организовање преко којег подређени слојеви преузимају контролу над производним средствима од стране елита и слама се њихова контрола над друштвеном моћи и симболичком производњом. Нова елита сада поседује средства за производњу и изнова се покреће иста дијалектика, а с тим у вези Маркс је веровао да је открио најшири образац одвијања историје, као и да су комунистичка револуција и деструкција капитализма неминовни. Занимљиво је и да су Марксове и Енгелсове идеје о експлоатацији и економској кризи као узроцима друштвене побуне потврдила и поједина савремена емпиријска истраживања, на основу регресионе анализе података о насилним побунама из чак 61 државе (Boswell and Dixon, 1993; види и Schaff, 1973).

Може се рећи да је Марксов историјски материјализам заправо пре свега теорија о револуцији и његов утицај на теоретичаре револуција сигурно је био највећи (Barrow, 1993; Selbin, 1993/1999). Он је сматрао да револуције нису догађаји, већ процеси – класно засновани покрети који су под утицајем инхерентних контрадикција у друштву. Зато је истицао да ће се десити социјалистичка револуција, када урбана радничка класа или пролетеријат схвати да је експлоатисана од стране буржоазије. Дакле, он је револуцију схватао као класно заснован покрет који је изникао из објективних структурних контрадикција у оквиру историјски развијајућег друштва које је испуњено инхерентним конфликтом. С тим у вези, Селбин тврди да је Марксова концепција револуције структуралистичка, али и да он није у потпуности занемаривао људско делање, што је евидентно у неким његовим чувеним реченицама, попут оне да људи стварају своју историју и слично (Magh, 1852/2008).

Природна историја револуција

Након Марксове смрти може се говорити о наредном периоду изучавања револуција, као о периоду ране модерне социологије која траје до 1960-их година и у којем се истичу доприноси Сорокина, а нарочито Бринтона и других аутора (види нпр. Gould, 1935; Freeman, 1972). Међу класичним ауторима који се неретко занемарују када је реч о револуцијама јесте Макс Вебер, чији се рад најчешће повезује са компарацијом структура или институција, са таксономским описима, анализом веровања и томе слично. Ипак, Вебер је писао о руским револуцијама из 1905. и 1917. године док су се одвијале (види Collins, 2001: 172-173) и у аналитичком смислу тврдио је да су револуције нелегитимна форма друштвене промене (све док је извор легитимне власти ауторитет над војном влашћу у заједници организованој за спољашњи рат). Вебер о револуцијама пише као о специфичном типу структурне промене, а не као о догађајима, и тврди да

организација државе за рат игра кључну улогу у сваком револуционарном сукобу.

Истовремено, може се рећи да је Вебер остао ближи класичној марксистичкој теорији о револуционарним интересним групама које се мобилишу одоздо, само што је марксистичку анализу интересних група проширио на статусне групе, уместо фокуса једино на економске класе. У својој полемици са марксизмом он је често истицао значај идеја насупрот материјалним интересима као мотивима политичке акције. Зато је у контексту револуција писао о “идејама” као о емергентном расположењу у неком друштву, а не о конкретной реформској или револуционарној идеји (Collins, 2001: 184).¹⁰

Када је реч о Сорокину, он је за време Руске револуције био припадник Друштвене револуционарне партије, а радио је и као секретар Александра Керенског. По доласку у Сједињене Државе први део каријере посветио је управо компаративно-историјском изучавању револуција, као и друштвене стратификације, друштвене мобилности и културе, а писао је и историјске студије о Руској револуцији (Sorokin, 1925/1967, 1941/1992: 168-195). Сорокин се противио Марксу и Лењину и њиховим визијама о револуцији као о неминовном и пожељном догађају, интерпретирајући револуције као хобсовско стање. За њега, револуција је била попут друштвене болести која може довести до нагле смрти друштвеног организма, због чега је заговарао мирољубиве реформе.

У *Друштвеној и културној динамици* (Sorokin, 1937-41/1957) Сорокин излаже (циклички) принцип иманентне промене који имплицира и да нису потребне никакве екстерне силе за друштвену промену попут друштвених револуција. То значи да се друштва мењају зато што је у њиховој природи да се мењају. С тим у вези, основа друштвеног мира и поретка јесте у компатибилности основних вредности нација које су у контакту, а не у сличности/разлици самих вредности. Ратова највише има у периодима када се мењају основне вредности, а револуционарне промене су унутрашњи поремећаји великих промена у вредностима и институцијама и често су праћене употребом силе. Из тих разлога револуције представљају деструкцију вредности и институција, када долази до етичке поларизације, где негативно доминира над позитивним, а тако расте антисоцијално понашање, психологија руље и менталне болести.

Међу главним узроцима револуција Сорокин је истицао потискивање одређених људских нагона. С тим у вези, он је на компаративно-историјски начин

¹⁰ С тим у вези, Колинс тврди да Веберове идеје представљају адумбрацију неких аспеката савремених теорија о слому државе (или структурних теорија револуције), према којима револуција зависи од геополитичких напетости и фискалних криза због којих се сукобљавају друштвене елите (Collins, 2001). Занимљиво је и да је Вебер предвидео структурне промене у Русији које су довеле до бирократске диктатуре (Collins, 2001: 188-190).

покушао да анализира поједине заједничке елементе за многе побуне и револуције. На пример, један од основних нагона је људска глад, као и увећање сиромаштва, а истицао је и факторе као што су неуспешни ратови и државни терор (као потискивање нагона за самоодржањем), цензура и забрана кретања (као потискивање нагона за слободом кретања и изражавања) и слично. Занимљиво је да Сорокин наводи и да револуција има две фазе или стадијума – постоји огромна револуционарна енергија, након чега нужно уследи масовна апатија и замор. Из тих разлога тирани могу лако да преузму власт током ове друге фазе револуције, као фазе револуционарног терора или рестаурације старог режима (Sorokin, 1925/1967).

Међу ауторима из овог периода неопходно је истаћи и америчког историчара Крејна Бринтона (Brinton, 1938/1965), који је међу првима писао о “животним” циклусима модерних револуција на Западу и чије дело највише утиче на потоње концептуализације “природних историја” ових феномена (види и Knutson and Bailey, 1989). За Бринтона, револуције су процеси који полазе од финансијског слома, преко организовања незадовољних који желе да исправе овај слом, а затим и до револуционарних захтева који позивају на слом државе. Енглеску, Француску и Руску револуцију везује чињеница да започињу на умерен начин, достижу кризу у владавини терора и завршавају у својеврсној “термидорској” диктатури (Кромвела, Наполеона и Стаљина). Према Бринтону, једино Америчка револуција не прати овај образац (у Америци је упадљиво одсуство владавине терора), а трајни резултати револуција готово увек су разочаравајући.

Он тврди и да се револуције рађају из наде, а не из беде, као и да револуционари најчешће нису сиромашнији од остатка становништва, те да се њихово понашање може објаснити револуционарним окружењем, а не њиховим пореклом. Уз то, Бринтон је детаљно анализирао фракције у револуционарном покрету, пре свега разликујући умерене и радикалне (попут жирондинаца и јакобинаца у Француској револуцији). Радикали тријумфују зато што су боље организовани, бројнији и фанатичнији од умерених, као што имају и мање одговорности и нису предмет оптужби за везу са старим режимом (види Katz, 1999).

Током 1920-их и 1930-их година многи други историчари и социолози су истраживали најпознатије револуције на Западу. Аналогно природној историји у биологији, која покушава да открије заједничке стадијуме и обрасце у развоју живота, ови аутори су покушали да идентификују заједничке обрасце догађаја у феномену као што је револуција. Може се рећи и да су успели у томе да идентификују задивљујућу кореспонденцију између главних догађаја који су чинили сваку од ових револуција, при чему се највише издваја Бринтон. С тим у вези,

Голдстон истиче да неке од њихових опсервација делују налик на законите емпиријске генерализације.¹¹

Дакле, почетком 20. века прва генерација природних историчара револуција користила је технике “темељног описа” и индуктивне логике засноване на емпиријским посматрањима главних западних револуција. У питању су били покушаји да се идентификују главни актери, фракције, следови догађаја и обрасци и они су довели до тога да су револуције постале засебан предмет компаративних изучавања. За Ају, природне историје револуција овај феномен посматрају као патологије “политичког тела” аналогно људским болестима са фиксним и рекурентним развојним стадијумима (Ауа, 1979: 64). Бринтон револуције и описује као својеврсну “грозницу”, а често користи и друге медицинске метафоре. Истовремено, ретроспективно се приписују почетак, средина и завршетак “радње” револуције, налик на драмски заплет, док су унапред дизајниране тако да “докажу” првобитну претпоставку. Реч је о дескриптивном сведочанству о одређеном току револуције, након што интелектуалци престају да подржавају режим, а држава (п)остане неспособна да спроведе реформе због одређене кризе. Ове историје описују и ситуацију попут цепања револуционарне коалиције на различите фракције, имплементације екстремних мера (од стране радикалних фракција), успона војних лидера, као и стицања моћи од стране умерених прагматичних лидера на крају овог процеса.

¹¹ Ове генерализације је могуће представити на следећи начин: (1) Пре велике револуције многи “интелектуалци” (новинари, писци, песници, учитељи, свештеници, адвокати, бирократе итд.) престају да подржавају режим, пишу осуде режима и захтевају крупне реформе. (2) Непосредно пре стварног пада старог режима држава покушава да изађе у сусрет најоштријим критикама и да покрене крупне реформе. (3) Стварни пад режима почиње акутном политичком кризом до које доводи неспособност власти да реши одређени економски, војни или политички проблем (а не деловањем револуционарне опозиције). (4) Чак и тамо где је револуционарна опозиција старом режиму својевремено била уједињена, колапс старог режима разоткрива сукобе унутар револуционарне опозиције (уобичајени тренд је подела на конзервативце који желе да умање промене и временом дају подршку старом режиму, на радикале који захтевају брзе и свеобухватне промене, те на умерене који покушавају да задрже средњи курс). (5) Прву групу која преузме власт чине умерени реформисти. (6) Док реформисти покушавају да реконструишу власт на основу умерених реформи, често користећи организационе форме преостале од старог режима, појављују се алтернативни и радикални центри масовне мобилизације са новим формама организације. (7) Велике промене у организацији и владајућој идеологији друштва (које прате успешне револуције) не дешавају се када стари режим падне, већ када радикалне, алтернативне и масовно мобилишуће организације успеју у смени умерених реформиста. (8) Немири и нереди које производи револуција и имплементација контроле радикала обично резултирају у наметању поретка средствима принуде или терора. (9) Борбе између радикала и умерених, као и између бранилаца револуције и екстерних непријатеља, често омогућавају да (до тада маргинални) војни лидери преузму апсолутну власт. (10) Радикална фаза револуције временом се повлачи пред фазом прагматизма и умерене потраге за напретком унутар новог *status quo*-а (види Goldstone, 1982: 189-192).

Другим речима, школа природне историје пажљиво истражује обрасце који су карактеристични за револуције, али јој недостаје шира теоријска перспектива. Наравно, неки од раних теоретичара (Gottschalk, 1944) говорили су и о узроцима револуција, а не само о њиховој класификацији, динамичким процесима који су у њу укључени итд. Међутим, листе са узроцима попут ове данас имају веома ограничену вредност и не могу да допринесу развоју теорије о револуционарној узрочности. Ипак, остаје чињеница да је школа природне историје више дескриптивна него што је експланаторна и та чињеница довела је до тога да друштвени научници током шездесетих година развију моделе револуције из тада доминантног парсонсовског функционализма и теорије модернизације.

Теорије релативне депривације, колективне акције и модернизације

Током педесетих и шездесетих година настаје друга генерација теорија револуција, инспирисана првенствено деколонизацијом, и то су претежно биле опште теорије о политичком насиљу, где су се неке фокусирале на индивидуалне психолошке мотивације исфрустрираних људи. Друга струја је покушала да објасни политичко насиље на друштвеном нивоу, на пример, позивањем на теорију модернизације и приписивањем револуционарног преокрета економској модернизацији земаља у развоју. У овом периоду очигледан је и утицај функционализма, као и покушај квантификације колективног понашања и револуција. У том смислу, револуција настаје зато што модернизација диже очекивања брже него што она могу да буду прилагођена заостајућем развоју политичких институција. Политичке промене су интерпретиране као део процеса у којем друштва у развоју путем економског развоја и пораста писмености постају модерна.

У овом периоду, на основама парадигматских идеја Токвила и Маркса, постало је могуће одабрати идеје једног или другог, што је отежало одлуку о томе када ће се револуције догодити – нпр. да ли у ситуацији економског прогреса или економског регреса. У овом периоду делује да и Токвилове и Марксове идеје имају експланаторну (а можда и предиктивну) вредност. Када је реч о теоријама које анализирају индивидуалне психолошке мотивације становништва и/или револуционара, истиче се Дејвисов рад који је покушао да унапреди популаран став да “беда ствара побуну” и открије која врста беде води у револуционарну акцију (Davies, 1962). Наиме, високи нивои репресије и беде обично се прихватају уколико се очекују као природно животно стање. Само у ситуацијама у којима појединци очекују бољи живот, а то очекивање постаје изневерено, наступају опасна осећања агресивности и побуне против друштвеног поретка. Другим речима, он је тврдио да кључну варијаблу у револуцијама игра “стање

ума”, а не политичка (не)стабилност, и на овај начин покушао је да објасни Руску револуцију (1917).

Свака друштвена промена која увећава очекивања становништва у погледу бољег живота (без средстава за то да се ова очекивања и испуне), као нпр. културни контакти са напреднијим друштвима или убрзани, али неједнаки економски развој вероватно ће бити политички дестабилишући. Дакле, гратификације о којима се говори могу бити физичке (храна и вода, одмор, сексуални односи итд.), али и културно специфичне (животни стандард, економске прилике, достојанство итд.). Дејвис концептуализује својеврсну “Ј-криву” као хипотетичку линију која осликава градуални успон и нагли пад ових гратификација (као обрнуто слово “J”) и тврди да када у ситуацијама у којима јаз између онога што људи желе и онога што добијају постане исувише велики долази до масовне фрустрације која резултира у револуцији. С друге стране, историчари попут Стоуна инсистирали су једино на економским узроцима револуција, такође уз полемику са ставовима Маркса и Токвила (Stone, 1966).

Попут Дејвиса, и Гур покушава да “израчуна” потенцијал за насилну акцију и предвиди тајминг револуција служећи се индивидуалном фрустрираношћу. Он је типични проponent модела релативне депривације, дефинисане као актерове перцепције дискрепанције између својих очекивања и могућности у вези са стицањем добара, условима живота итд. за које актери верују да им припадају (Gurr, 1970). Из тих разлога, појединци постају бесни, а уколико довољан број појединаца сматра да не добија оно што им припада расте и потенцијал за колективно насиље (види и Gurr, 1985). Узроци наведених “фрустрација” или релативне депривације могу да буду различити, укључујући ту и дугорочне ефекте модернизације и урбанизације, као и краткорочне периоде економске кризе (о чему је писао Дејвис) или систематску затвореност политичких и/или економских прилика за одређене етничке или економске групе (о чему говори Гур). Међутим, есенцијални или дефинишући фактор за револуционарну ситуацију јесте распрострањена фрустрација тренутним политичко-економским миљеом, а главни задатак теорије револуције јесте да разоткрије оне обрасце догађаја који доприносе или стварају наведене когнитивне ставове.

За разлику од психолошки оријентисаних теорија, Смелсер је тврдио да је уместо фокуса на масовно незадовољство неопходно истраживати друштво у целини, тако да је понудио теорију о колективном понашању (Smelser, 1962). Такође, његов рани рад био је посвећен Индустијској револуцији, у којој је проширио поглед социологије на овај феномен дефинишући Индустијску револуцију као мултидимензионалан друштвени процес који је истовремено политички, економски, породични, културни и научни. У теорији о колективном понашању понудио је нову и фасцинантну “друштвену мапу” која је симултано

одвајала и преплитала различите димензије колективног понашања, друштвене структуре и друштвених покрета. Покушао је да одговори и на питање који су најадекватнији начини анализе колективног понашања, уз фокусирање и на практична питања, као нпр. када је вероватно да ће неки друштвени покрет постати револуционаран, као и када је вероватно да ће револуционарни покрет постати насилан?

За њега, колективно понашање је *сврховитио понашање* у којем људи покушавају да преуреде своје друштвено окружење. Затим, истицао је да људи који учествују у оваквим колективним епизодама покушавају да преуреде ово окружење на темељу одређене врсте веровања, које назива *генерализованим веровањем* (Smelser, 1962: 79-130). Ово су веровања која у великој мери подсећају на магијска, у којима се свет представља путем свеприсутних сила, својеврсних завера и екстравагантних обећања, а која су сва неизбежна. Неинституционализована понашања у име оваквих веровања сачињавају епизоде колективног понашања. Важно је приметити да Смелсер не постулира постојање некаквог посебног колективног духа или (сужене) свести који су изнад или у темељу оваквих веровања и који карактеришу учеснике таквог понашања. Истовремено, за њега не постоје нека посебна средства комуникације овог веровања. Док индивидуални мотиви, као и постојећи обрасци комуникације и мобилизације утичу на тајминг, садржај и интензитет епизоде колективног понашања, они не представљају њихове нужно дефинишуће карактеристике. Смелсерова теорија представља први покушај да се колективно понашање анализира у стилу парсонсовске велике теорије, односно, његов циљ је био да конструише теорију о колективном понашању, а револуцију је тумачио као облик колективног понашања.

Дакле, инспирисан функционализмом Парсонса и сарадника (Parsons and Shils, 1951), Смелсер идентификује следеће централне компоненте друштвене акције: (1) вредности или опште изворе легитимности, (2) норме или регулаторне стандарде интеракције, (3) мобилизацију индивидуалне мотивације за организовану акцију у улоге и колективитете, (4) ситуационе погодности или вештине, средства или препреке у остваривању конкретних циљева. Генерализовани покушаји за преуређењем наведених компоненти резултирају у класификацији колективног понашања на следећи начин: (1) покрети оријентисани ка вредностима, (2) покрети оријентисани ка нормама, (3) изливи непријатељства, (4) бес и паника. Коначно, због синтетичког карактера своје социологије, Смелсер истиче вишеструке детерминанте епизоде колективног понашања. Да би се ове детерминанте организовале и да би се спречила пука еклектичка идентификација свих детерминанти, потребан је засебан интелектуални апарат који он назива *теоријом додаше вредности*. У питању је приступ који уређује детерминанте колективног понашања по скали од опште ка појединачној детерминанти, а сва-

ка од њих посматра се као да логички (иако не нужно и темпорално) претходи следећој. Другим речима, свака детерминанта се анализира као да оперише у оквирима које је детерминисала претходна, општија детерминанта. Оне се посматрају као неопходан, али не и довољан услов за појаву епизоде колективног понашања, а узете заједно оне чине довољан услов: (1) структурна спроводљивост, (2) напетост, (3) генерализовано веровање, (4) мобилизација и (5) друштвена контрола, што све илуструје на примеру финансијске панике (Smelser, 1962).

Раст револуционарних покрета за Смелсера је био процес којим разни друштвени покрети постају оријентисани ка вредностима (Smelser, 1962: 313–381), што иницира ерупцију револуционарног насиља. На овај начин одређене вредности постају потенцијални “циљ” или “идеал” у чије име се обавља идеолошка револуција. Врсте напетости које могу допринети појави револуционарних осећања су драматично различите. Уколико би истраживач био заинтересован за откривање везе између типа напетости и револуционарних покрета, он би могао да илуструје своју тезу низом историјских епизода, али би пронашао и бескрајан број других типова напетости у позадини ових покрета. С тим у вези, да би се одредило да ли ће институционалне напетости бити трансформисане у вредносно оријентисану идеологију или неку другу врсту побуне, важно је вратити се првој варијабли – структурној спроводљивости, односно способности актера да брзо и по сопственој вољи располажу својим ресурсима.¹²

¹² У вези са револуционарним покретима Смелсер говори о порасту многих вредносно оријентисаних идеологија у државама-колонијама у првој половини 20. века, којем је претходило период забране разних протеста против колонијалне доминације од стране колонијалних сила. Пацификација колонија је била релативно успешна пошто колонијалне силе отклањају спорадичне изливе незадовољства, а истовремено одбацују скромне захтеве за институционалном реформом. Историја многих колонија пре појаве национализма и независности сведочи о својеврсном “подсећању” колонија (често употребом силе) да су колонијалне силе ефикасне у спровођењу своје воље и да су нефлексибилне у погледу реформе. Управо је у том контексту затварања свих других алтернатива, заједно са вишеструким напетостима, дошло до појаве разних вредносно оријентисаних идеологија у колонијама, попут агресивног национализма.

За Смелсера, појава вредносно оријентисаних идеологија не води нужно у агресивне револуционарне изливе и многи револуционарни покрети дуго су постојали као маргиналне групације под истрагом колонијалних сила. Из тих разлога од посебног значаја јесте и детерминанта друштвене контроле. Уколико колонијалне силе остану ефикасне у спровођењу друштвене контроле, ови друштвени покрети ће остати у форми малих, изолованих култова. Међутим, уколико агенције контроле нагло изгубе на ефикасности, покрети ће се трансформисати у револуционарном правцу. С тим у вези, није толико важна конкретна природа идеологије неког покрета, као што је важно понашање ауторитета којем се покрет супроставља, јер он својом (не)ефикасношћу детерминише ову промену смера (Smelser, 1962).

Уз Смелсера, као типичан израз функционалистички оријентисаних теорија револуције треба поменути и рад Чалмерса Џонсона (Johnson, 1966). Он усваја визију о функционално интегрисаном друштвеном систему који се налази у хомеостатичком еквилибријуму, а револуције посматра као резултат понашања елита. Дакле, за теоретичаре попут Џонсона, међу које спада и Хагопијан (Hagopian, 1974), друштва се могу посматрати као системи чије “глатко” функционисање зависи од одржавања еквилибријума у погледу протока захтева и ресурса између система и окружења, као и између различитих подсистема (јавне управе, економије, културе итд.) који чине систем (Goldstone, 1980: 428). Сваки поремећај који штети еквилибријуму између друштвених захтева и постојећих ресурса креира стање “дисфункције” (Џонсон) или “дисеквилибријума” (Хагопијан), што друштво чини нестабилним и склоним револуцији.

У питању је ситуација у којој елите не успевају да одговоре на појаву нових идеја, технологије, форми економске организације итд., што ствара јаз између друштвених вредности и друштвене стварности. У околностима дужег дисеквилибријума овог типа многи појединци ће гравитирати ка носиоцима алтернативних вредносних система који затим постају место друштвеног протеста. Међутим, и Џонсон је склон психолошким поједностављивањима, уз истицање да психолошки механизми одбране могу да контролишу наведене тензије, али и да временом долази до девијантног понашања јер механизми одбране губе снагу.

Хантингтон (Huntington, 1968) је такође тврдио да депривација не мора да буде једино материјалне или економске природе, већ да становништво може очекивати и већи степен политичке партиципације (што је нпр. био случај са Америчком револуцијом). Он ограничава дефиницију револуције искључиво на трансформације које су под утицајем насиља, а револуцију сматра за екстреман случај “експлозије” политичке партиципације. Делио је друштва на традиционална, транзициона (или модернизујућа) и модерна и писао је да модернизација доводи до револуције преко политичке мобилизације (види и Huntington, 1965). Када процес модернизације отпочне у традиционалним друштвима обично не постоје политичке институције и организације које су у стању да поднесу нове притиске који настају и зато настаје дебаланс између социоекономског раста и политичког капацитета да се асимилирају нове силе које су мобилисане у овом процесу. Резултат тог процеса су нестабилност, дезорганизација, а у неким случајевима и револуција.

Дакле, револуција је за Хантингтона аспект модернизације и мало је вероватно да се деси у високо традиционалним или у високо модерним друштвима, а најмање је вероватна у демократским и комунистичким политичким си-

стемима због капацитета тих система да апсорбују нове групе (Huntington, 1971). Он чак разликује и западни и источни модел револуције, при чему западни образац (Француска, Русија и Мексико) одликује пропадање политичких институција, а колапс старог режима претходи процесу политичке мобилизације и стварању новог поретка. С друге стране, у источном обрасцу (Кина и Вијетнам) политичка мобилизација и обликовање нових институција долазе први, а свргавање постојећег поретка се одвија на крају. Међутим, Хантингтонове категорије су исувише неиздиференциране да би се адекватно објаснио развој друштава, као и појава револуција, а Тили његов аргумент о два модела револуција назива циркуларним (Tilly, 1973).

Другим речима, Хантингтон је тврдио да је распрострањено насиље и нестабилност у многим деловима света 1950-их и 1960-их година било производ убрзаних друштвених промена и брзе мобилизације нових група у политику, уз истовремени спори развој политичких институција. За њега су револуције на Западу биле екстремни случајеви сукоба који се појављују у ситуацији у којој политичка институционализација “заостаје” за друштвеним променама великог обима. Тили охрабрује Хантингтона у његовом удаљавању од психологизма у објашњењу револуција, али многе аспекте његове теорије види као проблематичне (Tilly, 1973: 431-432). Уз то, за Тилија је “модернизација” нејасан, тенденциозан концепт (иако је и “револуција” такође контроверзан концепт), због чега преферира употребу процеса (и термина) попут “индустријализације” или “демографског раста”. Хантингтон је касније постао познат и по студији *Сукоб цивилизација* (Huntington, 1996), у којој говори о новом глобалном поретку након колапса социјалистичких режима. Ова књига је постала предмет оштре полемике и критике, а његове тврдње побијане су на емпиријским, историјским, логичким и идеолошким основама.¹³ Уз то, и његова студија о револуцијама (Huntington, 1968) такође је била предмет оптужби за то

¹³ Хантингтон је произвољно поделио свет на неколико “цивилизација” (западна, исламска, кинеска, јапанска, индијска, источно-православна, афричка и латиноамеричка) за које је предвидео да ће ступити у конфликт, а анализирао је и земље у којима се преклапа неколико “цивилизација” (попут бивше Југославије). Основна критика ове студије односила се на његову концептуализацију цивилизација, као и на претпоставку да културна и религијска разноликост нужно доводи до сукоба, пропуштајући да пише о културним и социјалним разликама унутар његовог концепта цивилизације (нпр. “исламска цивилизација” је изузетно хетероген ентитет, као и све остале претпостављене “цивилизације”), о културном диверзитету, интеграцији култура итд. Пошто је имплицитно заговарао победу Западне цивилизације у претпостављеном сукобу, његова студија је називана расистичком (посебно због сегмента о сукобу са исламском цивилизацијом), поједностављеном, баналном и незнаљачком.

да је своје политичке ставове приказивао као науку, у познатој критици Серџа Ланга.¹⁴

Када је реч о Ајзенштату, он (Eisenstadt, 1966, 1977, 1978) представља теорију која има за циљ да објасни фундаменталне принципе који регулишу друштвени поредак и промену унутар свих великих цивилизација у историји и затим покушава да ту теорију користи за објашњење узрока, процеса и исхода модерних револуција. Ипак, његова аргументација је изузетно апстрактна и врло често је тешка за праћење – у њој има мало историјских детаља у односу на комплексност теоријског аргумента. Он критикује марксисте и њихова схватања револуције због инсистирања на примату материјалних интереса у објашњењима, односно у парсонсовском духу примат даје култури и симболима, иако борбу и конфликт види као ендемска обележја друштвеног живота. Затим, сматра да конфликт узима револуционарни облик у модерним друштвима (1) која пролазе кроз рапидну трансформацију са “традиционалних” услова ка “отвореном” систему политичке легитимизације, што су индустријска економија и снажна укљученост разних међународних структура, (2) у којима се традиционални центри и групе суочавају са проблемима који нарушавају постојеће аранжмане који постоје за приступање моћи и (3) у којима растућа социоекономска диференцијација производи групе незадовољних људи који се могу мобилисати и незадовољних елита које могу да их повежу и да их воде. Коначно, он не каже да структурни и социопсихолошки узроци нису битни, али наглашава и важност културних сила и историјске ситуације. Уз то, разликује услове који доводе до (1) општег незадовољства, (2) различитих типова насилне колективне акције, (3) свргавања режима (укључујући и свргавање моћи државе) и (4) далекосежне друштвене промене (Eisenstadt, 1978).

Дакле, теорије револуције из ове фазе социологије револуција заправо су се бавиле политичким насиљем и то најчешће на основу својеврсне агрегације психолошких стања. Ово је такође било мишљење које је блиско Марксовој идеји о релативној депривацији, као и Токвиловој идеји да су режими најрањивији када период пораста просперитета подиже очекивања људи, али да уместо тога

¹⁴ Ланг је математичар који је био припадник Бурбаки групе, радио је на најпрестижнијим америчким универзитетима и првенствено се бавио теоријом бројева. Књига *Изазови* садржи неколико његових критика, од којих је једна од познатијих критика Хантингтонове методологије (Lang, 1998: 1-222). Највише га је критиковао због употребе математичких једначина које је назвао примером псеудонауке и успео је да два пута онемогући Хантингтону да постане члан Академије наука, упркос великој подршци друштвених и бихевиоралних научника.

С друге стране, упркос критикама, Тили пише како је Хантингтонова синтеза (Huntington, 1968) “једна од најсофистициранијих скорашњих синтеза” (Tilly, 1973: 430) када се ради о теми модернизације и револуције.

води револту када се очекивања не испуне. Типичан пример за то јесте споменута Смелсерова теорија која трага за дебалансом у подсистемима (првенствено политичком, економском и културном), који доводи до тога да људи прихватају радикалне идеологије. С друге стране, простије теорије колективног насиља, попут Дејвисове, покушавају да психологизују револуционарно насиље и да третирају политичке конфликте као пролазне аберације друштвене колективне свести. Проблем ових теорија пре свега се налази у мерењу тих агрегатних психолошких стања и у таутолошком мишљењу, иако је њихов допринос био у скретању пажње на људску акцију и на културу.

Може се рећи и да су теоретичари ове фазе револуцију најчешће посматрали као процес који се одвија у “два корака”. Прво, појава одређених догађаја направи прекид са дотадашњим догађајима и, друго, ова промена утиче на неку кључну варијаблу (контролу ресурса, еквилибријум система, ментално стање популације итд.) (Goldstone, 1980). Ако су последице по кључну варијаблу довољно значајне на делу је потенцијална револуционарна ситуација. У таквој ситуацији низ случајних догађаја које би друштво у супротном могло да апсорбује (попут рата, неке бесмислене акције власти, побуне или лоше жетве) тада представљају повод за револуцију. Међутим, наведене концептуализације суочавају се са неколико тешко премостивих проблема (Goldstone, 1980: 430–434). Прво, обрасци догађаја који се узимају као потенцијални иницијални узроци изузетно су нејасни, односно, било која врста друштвене промене (економска, културна, технолошка, војна, демографска, организациона итд.) може да резултира у потенцијално револуционарној ситуацији. Затим, остаје нејасно зашто ови узроци воде у револуцију у случају неких царстава (нпр. у Француској, Русији или Кини), а у другим случајевима у градуално опадање и слом. Треће, у свим овим теоријама изузетно је тешко посматрати кључну варијаблу у пракси зато што је немогуће прецизно измерити когнитивно стање ума великог броја појединаца или напетости и дисеквилибријум друштвеног система и слично. Затим, наредна слабост ових теорија у вези је са претходном зато што је готово немогуће спецификовати неопходни ниво или степен кључне варијабле (осим нпр. квалитативног описа да је потребан “висок ниво” колективне фрустрације). Коначно, теоретичари револуција из ове генерације обично тврде да револуцију могу да зауставе акције владајућих елита (што најчешће није био случај у историји), а не баве се варијацијама у исходима различитих револуција. Наиме, у овим анализама нема речи о томе зашто су неке револуције (нпр. Америчка, Енглеска и Француска) као исход имале плуралистичку, отворену власт, док је исход Руске, Кинеске или Вијетнамске револуције била једнопартијски и ауторитарни режим.

Основни модел на којем почивају ове теорије јесте “вулканска” метафора која политичке револуције повезује са природним катастрофама попут експлозија, ерупција или земљотреса, а не посматра их као фундаментално политичке феномене. За Ају, овај “вулкански” модел колективног насиља јесте “створење мисли о друштву из позног 19. века” (Аја, 1979: 50), делимично и због инспирисаности Токвилом и Марксом. Проблем са овим моделом није у томе што бес, страст, мржња, озлојеђеност итд. не играју никакву улогу у политичком насиљу, јер је јасно да имају одређену тежину, али бес сам по себи не производи политичко насиље као што ни патриотизам не узрокује ратове. Такође, питање је да ли је могуће произвести прецизан рачун “компаративних фрустрација”, као у Дејвисовом моделу, пре свега зато што различити људи осећају задовољство и фрустрацију на различит начин у различитом времену.

Критичари ових идеја су крајем шездесетих и током седамдесетих година теорије о политичком насиљу окренули у другом смеру. Тако су критиковане идеје да су друштвени системи у природном еквилибријуму (што је директна критика функционализма) и постало је евидентно да је конфликт “нормална”, односно уобичајена појава, што је значило да објашњења политичког насиља треба да се фокусирају на релативни капацитет за мобилизацију ресурса страна које се надмећу за моћ. Затим, у трећој фази је показано и да не постоји јединствени унилинеарни процес модернизације и јављају се комбинације варијабли односа земљопоседника и сељака са политичким облицима класне борбе у аграрним друштвима која су пролазила кроз модернизацију трговине како би се мапирали различити могући револуционарни исходи. Са овим теоретичарима социологија револуција улази у своју зrelu фазу и те теорије се најчешће називају структурним (и/или државоцентричним) теоријама револуција.

ЛИТЕРАТУРА:

- Aya, R. (1979). Theories of revolution reconsidered: Contrasting models of collective violence. *Theory and Society* 8 (1): 39-99.
- Barrow, C. W. (1993). *Critical Theories of the State: Marxist, Neo-Marxist, Post-Marxist*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Barthas, J. (2010). Machiavelli in political thought from the age of revolutions to the present. In: J. M. Najemy (ed.), *The Cambridge Companion to Machiavelli*. New York: Cambridge University Press, pp. 256-273.
- Bauman, Z. (1994). A revolution in the theory of revolutions? *International Political Science Review* 15 (1): 15-24.

- Boswell, T. and W. J. Dixon. (1993). Marx's theory of rebellion: A cross-national analysis of class exploitation, economic development, and violent revolt. *American Sociological Review* 58 (5): 681-702.
- Brinton, C. (1938/1965). *The Anatomy of Revolution*. New York: Vintage Books.
- Burke, E. (1790/1951). *Reflections on the French Revolution*. London: J. M. Dent & Sons and New York: E. P. Dutton & Co.
- Collins, R. (2001). Weber and the sociology of revolution. *Journal of Classical Sociology* 1 (2): 171-194.
- Davies, J. C. (1962). Toward a theory of revolution. *American Sociological Review* 27 (1): 5-19.
- DeFronzo, J. V. (ed.) (2006). *Revolutionary Movements in World History: From 1750 to the Present*. Three Volumes. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Draper, H. (1978/2011). *Karl Marx's Theory of Revolution, Volume 2. The Politics of Social Classes*. Delhi: Aakar Books.
- Dunn, J. (1982). Understanding revolutions. *Ethics* 92 (2): 299-315.
- Eckstein, S. E. and T. P. Wickham-Crowley (eds) (2003). *What Justice? Whose Justice? Fighting for Fairness in Latin America*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Eisenstadt, S. N. (1966). *Modernization: Protest and Change*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Eisenstadt, S. N. (1977). Sociological theory and an analysis of the dynamics of civilizations and of revolutions. *Daedalus* 106 (4): 59-78.
- Eisenstadt, S. (1978). *Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations*. New York: Free Press.
- Feierabend, I. K., R. L. Feierabend, and B. A. Nesvold (1973). The comparative study of revolution and violence. *Comparative Politics* 5 (3): 393-424.
- Foran, J. (ed.) (1997). *Theorizing Revolutions*. London and New York: Routledge.
- Foran, J. (2005). *Taking Power: On the Origins of Third World Revolutions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foran, J. (2008). New political cultures of opposition: What future for revolutions? In: Foran, Lane, and Zivkovic (2008), pp. 236-251.
- Foran, J. (2009). Theorizing the Cuban revolution. *Latin American Perspectives* 36 (2): 16-30.
- Foran, J. and J. Goodwin (1993). Revolutionary outcomes in Iran and Nicaragua: Coalition fragmentation, war, and the limits of social transformation. *Theory and Society* 22 (2): 209-247.
- Foran, J., D. Lane, and A. Zivkovic (eds) (2008). *Revolution in the Making of the Modern World: Social identities, Globalization, and Modernity*. London and New York: Routledge.
- Freeman, M. (1972). Theories of revolution. *British Journal of Political Science* 2 (3): 339-359.
- Freeman, M. (1978). Edmund Burke and the theory of revolution. *Political Theory* 6 (3): 277-297.
- Gilmore, M. P. (1956). Freedom and determinism in Renaissance historians. *Studies in Renaissance* 3: 49-60.
- Goldstein, L. F. (2001). Aristotle's theory of revolution: Looking at the Lockean side. *Political Research Quarterly* 54 (2): 311-331.
- Goldstone, J. A. (1980). Theories of revolution: The third generation. *World Politics* 32 (3): 425-453.
- Goldstone, J. A. (1982). The comparative and historical study of revolutions. *Annual Review of Sociology* 8: 187-207.

- Goldstone, J. A. (2001). Toward a fourth generation of revolutionary theory. *Annual Review of Political Science* 4: 139-187.
- Goodwin, J., J. M. Jasper, and F. Polletta (eds) (2001). *Passionate Politics: Emotions and Social Movements*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Gottschalk, L. (1944). Causes of revolution. *American Journal of Sociology* 50 (1): 1-8.
- Gould, K. M. (1935). Social factors in revolution. *The American Scholar* 4 (1): 50-76.
- Gurr, T. R. (1970). *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press.
- Gurr, T. R. (1973). The revolution – social-change nexus: Some old theories and new hypothesis. *Comparative Politics* 5 (3): 359-392.
- Gurr, T. R. (1985). On the political consequences of scarcity and economic decline. *International Studies Quarterly* 29 (1): 51-75.
- Hagopian, M. N. (1974). *The Phenomenon of Revolution*. New York: Dodd, Mead & Co.
- Huntington, S. P. (1965). Political development and political decay. *World Politics* 17 (3): 386-430.
- Huntington, S. P. (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven and London: Yale University Press.
- Huntington, S. P. (1971). The change to change: Modernization, development, and politics. *Comparative Politics* 3 (3): 283-322.
- Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Johnson, C. (1966). *Revolutionary Change*. Boston: Little Brown & Company.
- Katz, M. N. (1999). *Reflections on Revolutions*. New York: St. Martin's Press.
- Knutsen, T. L. and J. L. Bailey (1989). Over the hill? The anatomy of revolution at fifty. *Journal of Peace Research* 26 (4): 421-431.
- Lang, S. (1998). *Challenges*. New York: Springer-Verlag.
- Machiavelli, N. (1989). *The Chief Works and Others*. Durham and London: Duke University Press.
- Marx, K. (1852/2008). *The 18th Brumaire of Louis Bonaparte*. Rockville: Wildside Press.
- Marx, K. and F. Engels (1846/1998). *The German Ideology*. Amherst: Prometheus Books.
- Marx, K. and F. Engels (1848/2007). *The Communist Manifesto*. New York: International Publishers.
- Montesquieu, C. (1748/1897). *The Spirit of Laws*. Two Volumes. London: George Bell & Sons.
- Paige, J. M. (1975). *Agrarian Revolution: Social Movements and Export Agriculture in the Underdeveloped World*. London: The Free Press.
- Paige, J. M. (1983). Social theory and peasant revolution in Vietnam and Guatemala. *Theory and Society* 12 (6): 699-737.
- Parker, D. (ed.) (2000). *Revolutions and the Revolutionary Tradition in the West 1560-1991*. London and New York: Routledge.
- Parsa, M. (2000). *States, Ideologies, and Social Revolutions: A Comparative Analysis of Iran, Nicaragua, and the Philippines*. Cambridge University Press.
- Parsons, T. and E. A. Shils (eds) (1951). *Toward a General Theory of Action*. Cambridge: Harvard University Press.
- Popper, K. R. (1948/1962). Prediction and prophecy in the social sciences. In: K. Popper (1962), *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. New York and London: Basic Books, pp. 336-346.

- Reed, J. and J. Foran (2002). Political cultures of opposition: Exploring idioms, ideologies, and revolutionary agency in the case of Nicaragua. *Critical Sociology* 28 (3): 335-370.
- Routledge, F. J. (1956). The negotiations between Charles II and the Cardinal de Retz, 1658-59. *Transactions of the Royal Historical Society* 6: 49-68.
- Roy, W. G. (1984). Class conflict and social change in historical perspective. *Annual Review of Sociology* 10: 483-506.
- Schaff, A. (1973). Marxist theory on revolution and violence. *Journal of the History of Ideas* 34 (2): 263-270.
- Scott, J. C. (1979). Revolution in the revolution: Peasants and commissars. *Theory and Society* 7 (1-2): 97-134.
- Seaward, P. (2005). Clarendon, tacitism, and the Civil Wars of Europe. *Huntington Library Quarterly* 68 (1-2): 289-311.
- Selbin, E. (1993/1999). *Modern Latin American Revolutions*. Second Edition. Boulder: Westview Press.
- Selbin, E. (1997). Revolution in the real world: Bringing agency back in. In: Foran (1997), pp. 118-132.
- Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smelser, N. J. (1962). *Theory of Collective Behavior*. New York: The Free Press.
- Sorokin, P. A. (1925/1967). *The Sociology of Revolution*. New York: Howard Fertig.
- Sorokin, P. A. (1937-41/1957). *Social & Cultural Dynamics: A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relationships*. Revised and abridged in one volume. Boston: Extending Horizon Books.
- Sorokin, P. A. (1941/1992). *The Crisis of Our Age*. Oxford: Oneworld.
- Stone, L. (1966). Theories of revolution. *World Politics* 18 (2): 159-176.
- Thompson, C. B. (1995). John Adam's Machiavellian moment. *The Review of Politics* 57 (3): 389-417.
- Tilly, C. (1973). Does modernization breed revolution? *Comparative Politics* 5 (3): 425-447.
- Tocqueville, A. de (1835-40/2010). *Democracy in America*. Edited by Eduardo Nolla. Indianapolis: Liberty Fund.
- Tocqueville, A. de (1856/2011). *Ancien Régime and the French Revolution*. Edited by Jon Elster. New York: Cambridge University Press.
- Wettergreen, J. A. (1988). James Harrington's liberal republicanism. *Polity* 20 (4): 665-687.
- Wickham-Crowley, T. P. (1997). Structural theories of revolution. In: Foran (1997), pp. 36-70.
- Wood, N. (1995). Sallust's theorem: A comment on 'fear' in Western political thought. *History of Political Thought* 16 (2): 174-189.
- Zagorin, P. (1973). Theories of revolution in contemporary historiography. *Political Science Quarterly* 88 (1): 23-52.
- Zimmermann, E. (1990). On the outcomes of revolutions: Some preliminary considerations. *Sociological Theory* 8 (1): 33-47.

Marko Škorić

University of Novi Sad
Faculty of Philosophy

Summary

Aleksej Kisjuhas

University of Novi Sad
Faculty of Philosophy

DEVELOPMENT AND METATHEORY OF SOCIOLOGY OF REVOLUTIONS

This paper presents the development of the sociology of revolutions, with emphasis on theories that were created by the mid-20th century, as well as the metatheory of revolutions, i.e. the problem of division of various theories of revolution and different approaches to this social phenomenon. The history and the protosociology of revolutions is presented, including the most important ancient, Renaissance and Enlightenment philosophers, up to Tocqueville and Marx. Furthermore, we present the first stage of the academic study of revolutions, called the natural history of revolutions. In the end, we analyze theories created in the 1950s and 1960s, which include the theories of relative deprivation (psychological theories), the theories of collective action (functionalist theories) as well as the modernization theories in the context of revolutions.

Keywords: *social and political revolutions, sociology of revolutions, metatheory of revolutions.*